

DIAGNOSTIK SUHBAT METODIDAN FOYDALANISH USULLARI

Shodmonova Munira Burxonovna

munira100@mail.ru

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili ta'limi kafedrasida katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7777619>

ARTICLE INFO

Received: 20th March 2023

Accepted: 26th March 2023

Online: 28th March 2023

KEY WORDS

Diagnostik suhbat, o'qituvchi-tajribachi, muloqot, ekstroversiya, introversiya, motivatsiya, filtrlangan savollar, nazorat savollari.

ABSTRACT

Ushbu maqola diagnostik suhbat usuliga, undan pedagogik tadqiqot maqsadlarida foydalanishga bag'ishlangan. Shuningdek, suhbatdoshning individual psixologik xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari va moyilliklarini tashxislashda uning afzalliklari muhokama qilinadi.

Diagnostik suhbat - pedagogik amaliyotda ta'lim berish metodi sifatida ko'pchilikka ma'lum. Tajriba ko'rsatadiki, suhbatdan faqat birlamchi verbal axborotni to'plash metodi sifatida foydalanilmaydi. Suhbat to'g'ri o'tkazilganda, u shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini: moyilliklarini, qiziqishlarini, tarbiyalanganlik darajasi, o'quvchining hayotiy faktlarga, hodisalarga, mehnatga, o'z xatti-harakatlariga munosabatini chuqur o'rganish va aniqlash imkoniyatini beradi. Suhbat natijasida pedagogda tarbiyalanuvchining shaxsiy sifatleri to'g'risida ko'proq yaxlit tasavvur hosil bo'ladi. Suhbatning kuchli gomoni, birinchidan, tadqiqotchining sinalayotganlar bilan jonli muloqoti, savollarni individuallashtirish, ularni turli variantlarda ishlash, qo'shimcha aniqlashtirish, javoblarning ishonarliligi va to'liqligini tezkor tashxislash imkoniyatida; ikkinchidan, so'rovning hamma turlarida tadqiqotchining maqsadni belgilashi faraz ko'rinishida ifodalanadi. Oldinga surilgan farazning haqqoniyliigi yoki yolg'onligi to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradigan belgilar bor yoki yo'qligi aniqlanadi.

Afsuski, suhbatdan diagnostika metodi sifatida metodik jihatdan noto'g'ri foydalanish holatlari ham uchraydi. Bunda suhbat orqali axborot olish imkoniyati cheklanadi. Shuning uchun suhbat jarayonida tarbiyalanuvchi to'g'risida yetarlicha to'liq (qiziqtirayotgan) axborotni, u to'g'risida ko'proq ma'lumot to'plash uchun suhbatga shaxs diagnostikasi metodi sifatida qo'yiladigan psixologik-pedagogik talablarni hisobga olish zarur.

Eng avvalo, suhbatga puxta tayyorgarlik ko'rish, maqsad, vazifalarni aniqlash, taxminiy reja tuzish, o'quvchilarga berilishi kerak bo'lgan asosiy savollarni aniq; qilib o'ylab chiqish kerak. Pedagog suhbatning sxematik rejasini (nima haqida gaplashishni, nimani aniqlashni, nimani qayd qilishni) o'ylab chiqishi, suhbatni qaysi shaklda o'tkazish yaxshiroqligini o'ylab ko'rishi shart. Bunda suhbatdoshning shaxsiy xususiyatlari (tashqi ta'sirga beriluvchanligi,

kamgaplighi, odamovi, qiziqqonligi, ekstrovertligi, introvertligi va sh.k.)ni; uning holatini (achchiqlangan, asabiylashgan, quvnoq); uning tadqiqotchi-pedagogga munosabati (ishonchsizlik, yoqtirish, yoqtirmaslik, ishonish)ni; uning bo'ladigan suhbat mavzusiga taxmin qilinadigan munosabatini hisobga olish lozim.

Suhbatni boshlash - bu haqiqiy san'at, pedagogikada bu masala bo'yicha yagona qoidalar yo'q. Ammo har qanday suhbatni moslashish (adaptatsiya) bosqichidan boshlagan ma'qul, bu jarayonda ikkita jiddiy maqsad; tarbiyalanuvchida savollarga javob berish motivatsiyasini hosil qilish va uni sezilmaydigan holda diagnostik izlanishga tayyorlash amalga oshiriladi. Bu bosqichning asosiy vazifasi – tarbiyalanuvchi bilan “aloqa o'rnatish, suhbatni ulab olish”dan iborat. Suhbat erkin bo'lishi uchun uni asosiy maqsadga tegishli savollardan emas, balki ikkinchi darajali (masalan, o'smirlardan futbol yoki xokkey, kinofilm yoki umuman sport va sh.k. to'g'risida so'rash mumkin) savollardan boshlagan ma'qul. Masalan, suhbat davomida tadqiqotchi o'quvchining ta'lim muassasasida o'qitiladigan ayrim o'quv fanlariga nisbatan salbiy munosabati sabablarini bilmoqchi, deylik. U shunday savollar berishi mumkin: “Sen birinchi galda qaysi fanlarni o'rganishni xohlaysan?”, “Senga qaysi fanlar qiziqroq?” va sh.k. Bu savollarga javoblar o'quvchining o'rganilayotgan fanlarga ijobiy yoki salbiy munosabatini keltirib chiqarayotgan har xil sabablarni aniqlash imkonini beradi.

O'quvchida suhbatda qatnashishga motivatsiya hosil qilish – birmuncha murakkab vazifa. Chunki, har bir o'quvchining o'z qiziqishlari va intilishlari bo'ladi. Bunday motivatsiyani qanday qilib hosil qilish mumkin? O'quvchilarni savollar bilan qiziqtirish zarur. Aynan savollar – suhbatning eng muhim tarkibiy qismi. Ammo savollar ularning hayotiy ehtiyojlari, qiziqishlari, nimalarni qadrlashlari va afzal ko'rishlariga tegishli bo'lishi, pirovardida esa, ular uchun shaxsiy mazmunga ega bo'lishi lozim. O'quvchining shundan keyingi qiziqishini oshirish va tadqiqotchi bilan munosabatini mustahkamlash birinchi savollarga javob berishi jarayonida amalga oshiriladi. Buning uchun munosabat o'rnatishga qaratilgan savollardan foydalaniladi. Bunday savollarga javoblar yetarlicha yengil va suhbatning boshidagi ehtiyojlarga tegishli bo'ladi. Ular imkoni boricha suhbat (so'rov) mavzusiga yaqin bo'lishi va o'quvchini tadqiqotchi o'rganayotgan muammolar doirasiga sezdirmay olib kirishi kerak. Masalan, kasbga yunaltirish muammosi buyicha kollej bitiruvchisiga shunday savol berilishi mumkin: “Faraz qilaylik, senga maktab bitiruvchisi kasb tanlashda yordam berishni so'rab murojaat qildi. Sen unga qanday maslahat bergan bo'lar eding?” Bunday savol suhbatdoshga yoqmay qolishi mumkin emas. Chunki unga maslahat so'rab murojaat qilinmoqda. Bu savol o'quvchi tanlagan kasbining nufuzli ekanligiga tegishli, demak, kollej o'quvchisining motivatsiyasini belgilaydi va uni suhbatning muammolari doirasiga olib kiradi.

So'rov (suhbat) keyingi bosqichining asosiy mazmuni – qo'yilgan maqsadga erishish, ya'ni qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun zarur axborotni yig'ishdan iborat. Suhbat davomida quyidagi savol turlaridan foydalanish mumkin: yo'naltiruvchi-psixologik filtrlar va nazorat savollari. Birinchi turdagi savollar zo'riqishning oldini olish uchun, bir mavzudan boshqasiga o'tish uchun qo'llaniladi. Agar, masalan, so'rovda tadqiqotchi tomonidan tarbiyalanuvchiga uning o'quv faoliyati bilan bog'liq bir qator savollar berilsa va undan keyin esa, hech bir sezilarli bog'lanishsiz uning ota-onasi, o'rtoqlari, tengqurlari bilan munosabatlari to'g'risidagi savollarga o'tib ketilsa, bunday bir mavzudan boshqasiga keskin o'tish tarbiyalanuvchida

taajjublanishni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun o'tish silliq bo'lishi kerak, tarbiyalanuvchiga keyingi savollarning zarurligini bildirish lozim. Buning uchun yo'naltiruvchi-psixologik savollarning quyidagi turkumidan foydalanish mumkin:

O'qishdan keyin sen charchab uyga qaytib kelding. Uyda seni ota-onang, akang, singling kutganlar. Sening oldingga, ehtimol, o'rtoqlaring kelishadimi, yoki sen ular bilan kinoga, stadionga borasanmi? Sen uyda bo'lishni yoqtirasanmi? Ha, yo'q. Sening uyingga do'stlaring kelib turishadimi? Ha, yo'q.

Bu savollardan keyin tadqiqotchining oiladagi munosabatlarga qiziqayotganligi to'la asoslanadi, o'quvchida bu savollar nima uchun berilayotganligi to'g'risida tushunmovchilik kelib chiqmaydi va u savollarga bajonidil javob beradi. Suhbatning boshqa mavzusiga o'tish uchun "endi esa ... haqidagi bir nechta savollarga o'taylik", "hozir esa biroz boshqa narsa haqida gaplashaylik" kabi "ko'priklar"ni ham tavsiya qilish mumkin.

Tadqiqotchi suhbat davomida filtr savollardan ham foydalanadi. Ular o'quvchi hayotidan ayrim detallarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, o'quvchining texnik ijodiyot to'garagi to'g'risidagi fikrini aniqlashdan oldin tadqiqotchi uning bu to'garakda ishtirok etishini aniqlashi kerak, aks holda bu savollarni berish mo'ljallangan o'quvchilarga berilmagan bo'ladi, bu esa natijalarning aralashib ketishiga olib keladi.

Nazorat savollari suhbatni o'tkazish amaliyotida keng tarqalgan. Ularning vazifasi – olingan axborotning haqqoniyligini ta'minlashdan iborat. Masalan, kollej o'quvchisi o'zining kelgusidagi kasbidan qanchalik mamnun ekanligini aniqlash uchun tadqiqotchi unga bir nechta savollar beradi: "Kasb-hunar kollejida o'qishdan xursandmi? Unga kollejda nima yoqadi va nima yoqmaydi? Dam olish uchun bo'sh vaqt qolyaptimi?" Bu savollardan keyin birinchi nazorat savolini berish mumkin: "boshqa kollejga o'tishni xohlarmiding?"; keyin ikkinchisini: "Faraz qilaylik, qaysidir sabablar bilan kollejda o'qimay qo'yding. Keyin unda o'qish uchun qaytib kelgan bo'larmiding?" kabi savollarga berilgan javoblarni solishtirib ko'rish o'quvchining samimiyligi haqida ma'lumot beradi.

Nazorat savollari bir nechta vazifalarni bajarishi mumkin. Ularning yordamida faqat bitta mavzu buyicha javoblarni nazorat qilish emas, balki ular umuman va shu bilan birga ayrim savollarga ishonch koeffitsiyentini hisoblash uchun asos bo'lib xizmat qila oladi.

Nazorat savollarini ketma-ketlikda bermaslikni bilish zarur. Ularning orasida, odatda, ikkita-uchta savol qo'yiladi. Tadqiqotchi nimani aniqlamoqchi ekanligini o'quvchi payqamasligi kerak.

Suhbatning diagnostika metodi sifatidagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan tadqiqotchining pedagogik odobga rioya qilishi bilan bog'liq. Erkin sharoit o'rnatish, suhbatga jonli fikrlar almashuvi xususiyatini berish, rasmiylik elementlarini bartaraf qilish jiddiy ahamiyatga ega. Suhbatning samimiy bo'lishiga quyidagilar yordam beradi:

- agar tadqiqotchi o'quvchining "tepasida turib olmasa", uning ishonchsizligi yoki ehtiyotkorligini keltirib chiqaruvchi, uning uchun begona, uzoq odam bo'lishga intilmasa;
- agar tadqiqotchi o'z mulohazalarini xayrixohlik bilan, maslahat shaklida aytsa;
- agar tadqiqotchi suhbatdoshini diqqat bilan tinglay olsa;
- agar tadqiqotchi o'quvchining shaxsiy ishlariga, qiziqishlariga samimiy qiziqishini ifoda etsa;
- agar tadqiqotchi sabr va chidam, sezgirlik va e'tiborlilikni namoyon etsa;

- agar tadqiqotchi o'quvchining psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olsa;

- agar tadqiqotchi suhbat jarayonida o'zaro ishonch va bir-birini tushunish muhitini yaratsa, prinsipiiallik, ishchanlikka rioya qilsa, suhbatdoshini xushmuomalalik bilan yo'naltirib borsa, unga "oxirigacha gapirishga" imkon bersa, mensimaslikka, takabburlikka, buyruq ohangiga, tahqirlovchi sifatlashlarga, xafa qiladigan kinoyalarga yo'l qo'ymasa, suhbatni tergovga aylantirib yubormasa.

Natijada o'quvchi chin ko'ngildan hamdardlikni, yaxshi munosabat va o'ziga jalb qilishni his qilib, unda tadqiqotchiga nisbatan ishonch hosil bo'ladi, u o'zining ko'nglidagi fikrlari, hayotiy intilishlari va sh.k.larni aytib bera oladi. Yaxshi, samimiy suhbat suhbatdoshga ma'naviy va ruhiy osoyishtalik topishga yordam beradi, yaxshi ishchanlik kayfiyatini hosil kiladi.

Diagnostik suhbat vaqtida o'quvchining aytganlarini qayd qilish, yozish va belgilar qo'yish tavsiya qilinmaydi, chunki bunda o'quvchi ochiqchasiga gaplashmay qo'yadi. Ammo olingan ma'lumotlarni suhbatdan keyin darhol kundalik yoki kuzatishlar jurnaliga kiritish zarur. Suhbat natijalari diqqat bilan tahlil qilinadi. Lekin suhbatni o'quvchi shaxsi diagnostikasining universal metodi deb hisoblash mumkin emas. Masalan, shaxs va uning hamma tomonlarini ham suhbat metodi bilan o'rganib bo'lmaydi. O'quvchi o'zining psixik xususiyatlarini, holatini va ko'pgina psixik jarayonlarni tushuntirib bera olmaydi. Shuning uchun suhbat metodi o'quvchi shaxsini o'rganishning boshqa metodlari tizimida qo'llanilishi lozim.

References:

1. Кушнер Ю .З. Методология и методы педагогического исследования (учебно-методическое пособие). - Могилев, МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. - 66 с.
2. Зельцерман Б., Рогалева Н. Педагогическая диагностика успешности учебной деятельности. - Рига, Латвия.
3. Полонский В.М. Методы педагогических исследований.
4. Бабанский, Ю .К. Педагогический эксперимент / Ю.К. Бабанский // Введение в науч. исследование по педагогике. - М., 1988.
5. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования / В.И. Загвязинский. - М., Педагогика, 1982.